

TÜRK HALK EDEBİYATI DERSLERİNDE HAYVAN KONULU MENKABE ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ

The Investigation of Saint's Legends With Animal Subject in Turkish Folk
Literature Courses

Sibel TURHAN TUNA*

Öz: Bu çalışmada, Türk Halk Edebiyatı (lisans-lisansüstü) dersleri kapsamında, Hoca Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaşî Veli'nin konuları hayvanlarla ilgili olan menkabe örneklerinin kültürel arka planı ve öğretileri ele alınmıştır. Bektaşî an'anesinde Ahmet Yesevi'nin menkabevi hayatının önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Çalışmanın boyutları açısından da düşünüldüğünde bu incelemede, menkabeler bağlamında birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen iki veliden örneklere yer verilmiştir. Halkbiliminde formalistik sayı olarak da bilinen (3, 7, 40 gibi) sayılardan "7" sayısı (çalışmayı sınırlandırabilmek adına) esas alınarak, M. Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eseri ile Abdülbaki Gölpınarlı'nın Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli / Vilâyetnâme adlı eserinden örnekleme yoluyla 7 tane hayvan konulu menkabe seçilmiştir. Diğer taraftan, "dinî anlatmalar" bağlamında menkabe uluslararası motifler de içerebilmektedir. Buradan hareketle uluslararası Motif İndex kapsamında da temel motifleri belirlenen her bir menkabe örneği, ilkin iletilen mesajlar, öğretiler, çıkarılan dersler bağlamında değerlendirilmiştir. Devamında ise, hayvan konulu menkabe örneklerinin Türk kültürüne yansımaları kültürel arka plan dâhilinde ele alınarak mukaddes bir veli etrafında oluşturulan menkabenin geçmişten günümüze taşınan kültürel dili, yine kültür tarihi kaynaklarından hareketle ortaya konulmuştur. Tüm bu bilgilerden hareketle çalışmanın temel amacı ise, Türkçe Eğitimi (lisans yahut lisans üstü) öğrencilerinin Türk Halk Edebiyatı dersi bağlamında, daha önceki diğer tür bilgilerinden hareketle menkabe türünü tanımlarını, türle ilgili bir senteze eserler dâhilinde öğrenmelerini, daha çok İslâmiyet'in mistik yönünü (Tasavvufu) ön plana çıkaran türün örnek metinlerdeki Eski Türk kültürü

Makale Gönderim:

20.10.2017

Kabul Tarihi:

22.11.2017

* Bu çalışma, 5-8 Mayıs 2016 tarihinde, "Eğitim Araştırmaları Birliği, 8. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi"nde sunulan, ancak sadece özeti yayımlanan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

*Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi sibeltuna@mu.edu.tr

izlerini takip etmelerini, bu sayede menkabelerdeki yüzyıllar öncesinden günümüze taşınan öğretiyi ve de kültürel arka planı birlikte okumalarını, eski bilgilerle yeni bilgilerini analiz – sentez bağlamında yaşama geçirmelerini sağlayabilmektir. Çalışmanın yöntemi ise, örnekleme yoluyla seçilen anlatıların belirlenen hedefler doğrultusunda tahlilidir. Çalışma, nitel incelemeden çıkarılan teorik sonuçlarla tamamlanmaktadır. Bu sonuçlara göre, geçmiş ve şimdiyi içinde barındıran menkabe türü, kültür tarihi içinde motifleri ve öğretileri ile ele alınmalıdır. Öğrenci, örnek ders işleme modeli sayesinde, daha önceki bilgileriyle yeni öğrendiklerini bağdaştırıp tür hakkında yorum gücü kazanabilir, öz kültürünü sahiplenip onun korunması gereken kutsal miras olduğunu daha iyi kavrayabilir.

Anahtar kelimeler: Evliya Menkabeleri, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Türkçe Öğretimi, Türk Halk Edebiyatı, Ders Planı Örneği

Abstract: In the current study, within the context of Turkish Folk Literature (undergraduate and graduate) courses, cultural backgrounds and teachings of the works of Hoca Ahmed Yesevi and Hacı Bektaş Veli whose topics are related to animals were investigated. In Bektaş tradition, Ahmet Yesevi's anecdotal life is known to have an important place. Within the scope of the study, samples of the works of these two great men (saints) thought to be related to each other in terms of epic tales were given. On the basis of the number "7" which is one of the formulistic numbers (e.g. 3, 7, 40), seven epic tale with animal motives were selected from M. Fuat Köprülü's work "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", Abdülbaki Gölpınarlı's "Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli / Vilâyet -name". Thus, each epic tale whose basic motives were determined on the basis of international Motive Index was evaluated in terms of the messages to be conveyed, teachings and lessons to be learned. Then, the reflections of epic tales with animal motives on Turkish culture were explored within the context of the cultural background and thus, the cultural language of the epic tales centered around a scared person was revealed on the basis of its cultural sources. Thus, the purpose of the current study was set to be to introduce the genre of epic tales to Turkish language teaching undergraduate and graduate students, to lead them to make a synthesis of the genre, to help the students to know the saint, the community and the sect that this genre belongs to on the basis of the principle literary works of the genre, to help the students to follow the traces of old Turkish culture in the literary works of the genre mostly focusing on the principles of Islamic Sufism and to help them to make a synthesis of this old information and their existing knowledge. The method employed in the current study is the analysis of the anecdotes selected through sampling in line with the pre-set objectives. The study is complemented with the theoretical results derived from the qualitative analysis. The results of the study show that the genre of epic tales including the past and the present together should be studied by focusing on its motives and teachings. Students may improve their capacity to make

interpretation of this genre by linking new information they have learned with their prior knowledge and they can also reinforce their awareness that their own culture is worth being protected as a sacred heritage.

Keywords: *Saints' legends, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Turkish language teaching, Turkish folk literature.*

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde, "menkibe" şeklinde yer alan terim, din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kişilerin yaşamları ve olağanüstü davranışları ile ilgili hikâye; olağanüstü olaylarla ilgili anlatı (2005: 1369) şeklinde verilirken *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te menkabe, "Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin durumuna ait fıkralar, hikâyeler" şeklinde tanımlanmaktadır (Develioğlu 1990: 735). P. N. Boratav ise, menkabeyi efsane içerisinde ele alır ve dinlik konulardaki efsanelere "menkabe" denildiğini vurgular (Boratav 2000: 98-105). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*'nde ise, "tabiatüstü niteliklere sahip olmuş kişilerin hayatlarıyla ilgili sahnelerin anlatıldığı hikâyeler" şeklinde tanımlanmaktadır (Kaya 2007: 512). Tüm bu tanımları A. Y. Ocak'tan alınan şu bilgilerle tamamlamak mümkündür: "Arapça nekabe (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak, haber vermek) kökünden türeyen menkabe (çoğulu menâkıp), öğünülecek güzel iş, hareket, davranış anlamlarına gelmektedir. Menkabe veya menâkıb, tasavvuf tarihinde sûfilerin izhar ettikleri olağanüstü olaylar olan kerametleri anlatan kısa hikâyeler anlamında yaklaşık 9. Yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır (Ocak 2010: 27)."

Menakıbnamelerde velilerin gösterdikleri tayy-i mekân etmek, gaybı bilmek, geleceği haber vermek, mekân açmak, yoğun var etmek, varı yok etmek vb. gibi birçok kerametlerle sıkça karşılaşılır (Kaya 2007: 512). Bununla birlikte, mucize kavramı peygamberlere ait eylemleri karşılarken keramet ise, Allah'ın veli kullarının olağanüstü eylemlerini karşılamaktadır.

İslâm coğrafyasında, insanların tarikat kurumlarının, mezhep imamlarının, diğer önemli dini şahsiyetlerin hayatlarını, mücadelelerini anlama ve bilme isteği menkabe türünün ortaya çıkmasında etken olmuştur (Üçüncü 2004: 8). Aynı zamanda, menkabeler mürit yetiştirmek ve çeşitli İslâm tarikatlarının propagandasını yapmak amacıyla da yazılmışlardır (Köprülü 1962 I: 36; Kaya 2007: 512).

Evliya menkabelerinin¹ kahramanları, belli bir zamanda ve mekânda gerçekten yaşadığına inanılan mukaddes kişilerdir. Bu anlatılar, biçim olarak kısa ve sadedir, meydana geldiği toplumun kültüründen izler taşır. Bu türden menkabelerin meydana geliş evresini A. Y. Ocak, şu şekilde bildirmektedir: Toplum, değerlerinin (dinî, ahlaki, sosyal) tamamının yahut bir kısmının temsilcisi gördüğü, bu değerlerle özdeşleştirip

¹ Anadolu'da 13. Yüzyıl ve daha sonraları, tek bir veli hakkındaki mekabeleri toplayan ve kendilerine "menakıb, menakıbnâme, vilayetname" adı verilen bağımsız eserler ortaya çıkmıştır. Yazılma amaçları ise, velinin ve onun bağlı olduğu tarikatın tanıtımını yapmaktır (Artun 2006: 110). Menâkıbnâme yazımında olay, kişi, mekân ve zaman gibi öğeler yazarı tarafından hikâye formunda inşa edilir. Türün yazımında hikâye etme formunun kullanılması, sözlü kültürde aktarılan menkabe anlatma geleneğinin yazıda da tekrarlanmasından kaynaklanmaktadır (Gülerer 2013: 259).

takdis ettiği veliyi/ereni² kült haline getirmiştir. Böylece o veli, artık sade bir insan değil, inanılan değerler bütününün sembolüdür. Buradan hareketle de keramet unsuru ortaya çıkar. Veli henüz hayatta iken, bu dünya ortamından başka, olağanüstü olaylarla çevrili bir dünya ile kuşatılır. Veli öldükten sonra da, kendisi hayatta iken sahip olduğuna inanılan insanüstü özelliğin, güç ve kudretin devam ettiğine ve hatta tüm gizemiyle arttığına inanılır. Devamında o veli etrafında, kerametlerden oluşan ve çığ gibi büyüyen menkabeler sistemi teşekkül eder (Ocak 2010: 7, 8).

11. yüzyıldan 13.yüzyıla kadar Anadolu'ya gelip yerleşen Türkmen boyları, bazı tarikatlara mensup şeyh ve dervişler, (özellikle Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmen babaları, Horasan Erenleri) Yesevilik ile birlikte ortaya çıkan veli kültürünü birikimlerindeki tarihi miras ve zengin içeriklerle dolu menkıbelerle bu yeni coğrafyada sınır boylarına kadar yayarak yerleştirdiler (Köprülü 1993a; 2005; Barkan 1974; Ocak 2000).

Anadolu'daki veli kültüründe eski Türk inançlarının etkisi oldukça açık olup bu temel Şamanizm dönemlerine kadar uzanır.³ “Gelecekte haber veren, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen yahut onu düşmanlarına musallat eden, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte yanmayan Türk şamanları, adeta Bektâşi ve kısmen de öteki tarikat çevresi menâkıbnamelerinde yeniden hayat bulmuş gibidirler. Şamanlar, Gök Tanrı ile temasa geçip ondan mesajlar getirebilen, tıpkı veliler gibi bu yetenekleri kazanabilmek için inzivaya çekilerek kendilerini sıkı bir riyazata tabi tutan kişilerdir (Ocak 2010: 11).”

İslâm öncesinde yer-su ruhların yaptığı işler, İslâmî dönemde menkıbelere devredilmiştir (Alptekin 2013: 6). Diğer taraftan Ocak'a göre, Şamanist dönem inançları yanında Budizm'e geçildikten sonra da Türk veli kültürünün İslâm öncesi temeli takviye görür. Örneğin hayvan kalıplarına girmek, eşyaları ve cisimleri kendi kendilerine yürütüp harekete geçirmek, kuru ağaçtan meyve oldurmak, havada uçmak, değişik kalıplara girmek gibi başka özellikler eklenir. Ayrıca Türkler içinde İranlı mutassavvıflar da İslâm'ı yayıyorlardı. Tüm bunlardan hareketle, Müslüman Türkler arasında Evliya menkabelerinin içeriğini oluşturan yapıyı İslâmî, eski Türk inanışlarına dayanan anevî, Budist ve İranî olmak üzere dört tesirde toplamak mümkündür⁴ (Ocak 2010: 17-32).

² Kulun Allah'a ulaşması yolunda büyük manevi uğraş, vefî kavramına vücut vermiş olup bu yolda başarıya erişen kişiye vefî, Allah dostu denilmiştir. Veli kültü, Tanrı'ya yakın olduğu kabul edilen bir şahsiyetin her hangi bir konuda sağ veya ölü iken yardımının dokunacağına inanılmasını ve bunu temin için de ritüel yollara başvurulmasını kapsamaktadır (Ocak 2010: 2-6).

³ Anadolu'da, yatır, türbe yahut mezar sahibi velilerin (evliyâ, ermiş, eren) hepsi de kendilerine göre bir takım hastalıkların sağaltılmasında veya dileklerin gerçekleştirilmesinde ün yapmışlardır. Ziyaretlerde çoğu zaman, koyun, keçi ve horoz kurban edilir. Küçük bez parçaları bağlanarak (saçı – kansız kurban) yapılır. Mezar başlarına bazı kap kakak da konur. Böylece kültün İslâm öncesi özelliği daha net ortaya çıkar (Ocak 2010: 18).

⁴ Budist tesirler, özellikle Uygurlar arasında baş gösterir. Uygur Bakşılar, ellerinde musiki aletleriyle Budist menkıbeleri naklediyorlardı. İslamiyetten sonra ise, Bakşılar yerine, Ata, Baba lakaplı şeyh ve dervişler tüm bunları İslâmî propaganda için kullandı. Ocak'a göre, Orta Asya'da 10 ve 12. Yüzyıllarda, İslâmiyet Orta

Çalışmanın Kapsamı - Amacı – Yöntemi

Bu çalışmada, (lisans veya lisansüstü) Türk Halk Edebiyatı dersi kapsamında, Hoca Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaşî Veli'nin konuları hayvanlarla ilgili olan menkabe örneklerinin kültürel arka planı ve öğretileri ele alınmaktadır. Bektaşî an'anesinde Ahmet Yesevî'nin menkabevî hayatının önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Çalışmanın boyutları açısından da düşünüldüğünde bu incelemede, menkabeler bağlamında, birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen iki veliden örneklere yer verilecektir. Halkbiliminde formalistik sayı olarak da bilinen (3, 7, 40 gibi) sayılardan “7” sayısı (çalışmayı sınırlandırabilmek adına) esas alınarak, M. Fuat Köprülü'nün (1993a) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri ile Abdülbaki Gölpınarlı'nın (2014) *Menakıb-ı Hüncâr Hacı Bektaş -ı Veli / Vilâyet -nâme* adlı eserinden örnekleme yoluyla 7 tane hayvan konulu menkabe seçilmiştir. Diğer taraftan, “dinî anlatmalar” bağlamında menkabe uluslararası motifler de içerebilmektedir. Buradan hareketle, uluslararası *Motif Index* kapsamında temel motifleri belirlenen (ve özet olarak verilen) her bir menkabe örneği, ilkin iletilen mesajlar, öğretiler, çıkarılan dersler bağlamında değerlendirilecektir. Devamında ise, hayvan konulu menkabe örneklerinin Türk kültürüne yansımaları kültürel arka plan dâhilinde ele alınarak mukaddes bir veli etrafında oluşturulan menkabenin geçmişten günümüze taşınan kültürel dili yine kültür tarihi kaynaklarından hareketle ortaya konulacaktır. Tüm bu bilgilerden hareketle, çalışmanın temel amacı ise, Türkçe Eğitimi (lisans ve lisansüstü) öğrencilerinin Türk Halk Edebiyatı dersi bağlamında, daha önceki diğer tür bilgilerinden hareketle menkabe türünü tanımaları, türle ilgili bir senteze ulaşmaları, türün ait olduğu veliyi, zümreyi, tarikatı, temel/başat müracaat eserler dahilinde öğrenmeleri, daha çok İslâmiyet'in mistik yönünü (Tasavvufu) ön plana çıkaran türün örnek metinlerdeki Eski Türk kültürü izlerini takip etmeleri, bu sayede menkabelerdeki yüzyıllar öncesinden günümüze taşınan öğretiyi ve de kültürel arka planı birlikte okumaları, eski bilgilerle yeni bilgilerini analiz – sentez bağlamında yaşama geçirmeleri becerisini kazandırabilmektir.

Asya'da yayılırken, tekkelerin çoğu eski Budist manastırları yerine yahut yakınına inşa ediliyordu, böylece bu bölgelerdeki azize ait menkıbeler İslâmleştiriliyordu. Bu vasıta ile yerli halkı İslâmlaştırma daha kolay oluyordu. Benzer durum Türkler Anadolu'ya yerleştiklerinde de gerçekleşir. Örneğin, Hacı Bektaş'ın 13. Yüzyılda Sulucakaraöyük'te kurduğu tekke, bu havalı Hristiyanların takdis ettiği *Saint Charalambus* kültürünü İslâmleştirerek kendine mal etmiş, böylece **Hacı Bektaş** Hristiyanlarca da benimsenmişti. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, Balkanlardaki Dobruca bölgesinde, bir Türkmen kolonisinin iskânını sağlayan Türkmen babası **Sarı Saltık** da aynı şekilde orada eskiden mevcut *Saint Nicolas* kültürü özdeşleştirilmişti. 14. Yüzyılda Elvan Çelebi'nin Eukhaita köyü civarında kurmuş olduğu tekke, o civarda yaygın bilinen *Saint Theodore* ve *Saint Georges* kültürünün **Baba İlyas**'a mal edilmesine yardımcı oldu (Ocak 2010: 17-32).

İslâmiyet'in kabulünden sonra, Türk çevrelerinde gelişen tasavvuf düşünceleri etkisiyle, ilâhler, şiirler okuyan Allah rızası için halka iyiliklerde bulunan, cennet ve saadet yolunu gösteren dervişler ortaya çıktı. Türkler, bu dervişleri eskiden dinî kutsiyet verdikleri ozanlara benzetip onların sözlerine inanıyorlardı. Böylece eski ozanların yerini ata, bab/baba unvanlı birtakım dervişler alır. Bunun en tipik örneğini Dede Korkut teşkil etmektedir (Köprülü, 1993a: 19).

Hristiyanlıktaki aziz kültüründe olduğu gibi, Müslümanlıkta da velî kültürünün İslâm öncesi tabiat yahut ata kültürleri ile yakın ilgisi görülmektedir. Bunun yanında, efsane ve destan gibi anlatı türlerinin de etkili olduğu, devamında tüm bunların İslâm sonrası dönemlerde, İslâmi unsurlara bezendiği bilinmektedir (Ocak 2010: 2).

Çalışmanın yöntemi ise, örnekleme yoluyla seçilen anlatıların belirlenen hedefler doğrultusunda tahlilidir. Çalışma, nitel incelemeden çıkarılan teorik sonuçlarla tamamlanacaktır.

Tüm bu bilgilerden hareketle, “Çalışmanın Kapsamı - Amacı – Yöntemi” ve “Sonuç-Öneri” bölümleri haricinde üzerinde durulan tüm konuyu aynı zamanda Türkçe Eğitimi/Türk Halk Edebiyatı dersleri, menkabe türü için hazırlanmış bir ders planı örneği olarak ele aldığımızı belirtmekte fayda vardır.

A. Hoca Ahmed Yesevi

Pîr-i Türkistan lakaplı Ahmed Yesevî, Türk Tasavvuf edebiyatının kurucusudur. 11. Yüzyılın ikinci yarısında (Batı Türkistan/ Çimkent’in doğusunda Sayram kasabasında) dünyaya geldiği kabul edilen Ahmed Yesevî’nin tarihi şahsiyeti hakkındaki bilgiler çok fazla değildir, Türk toplulukları arasında daha çok menkıbevî yaşamıyla ön plana çıkmış ve şöhreti yakalamıştır.

Ahmed Yesevî, sûfî, şair ve tarikat kurucusu sıfatlarıyla Türklerin manevî yaşamları üzerinde asırlarca tesirli olmuş büyük bir şahsiyettir. Yesevi, sonradan Türkistan adını alan Yesi şehrinde – ki burada Arslan Baba adlı meşhur Türk şeyhinin temsil ettiği kuvvetli bir tasavvuf geleneği mevcuttur- ilk tahsil yıllarını geçirir, sonra Maveraünnehir’in büyük İslâm merkezi olan Buhara’ya gelir, burada devrin en ileri gelen alim ve mutasavvıflarından (Hanefî mezhebinden) Şeyh Yusuf Hemedanî’ye intisap eder, onunla birçok yer gezer, şeyhin üçüncü halifesi olur. Daha sonra ise, Yesi şehrine geri döner ve orada ölümüne kadar (göçebe ve köylü Bozkır Türkleri üzerinde) kuvvetli bir tasavvuf propagandası yapar. Ahmed Yesevî, müridlerine dervişlik adabını telkin için “Hikmet” adı verilen sûfiyâne öğretici basit bir dilde manzumeler yazar. Köprülü’ye göre, Babaî, Hayderî ve Bektaşî an’anelerinin Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetleri tarihi gerçeklere daha uygundur (Köprülü I-1993b: 210-212).

Yesevilik, İslâm imanını, Türk’ün inaniş ve üslubuyla ve Türk inanişlerinin yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş ilk sünni tarikat olması yanında, eski Şaman dini adet ve inanişlarıyla bütünleşmesi bakımından da ilk Heterodox tarikat çehresindedir (Banarlı 1987-I: 277 - 279).

Horasan’da, 13. Yüzyıl Hayderiye tarikatının doğmasında tesiri olan Yesevilik, bu asrın ikinci yarısında Anadolu’da Babaî ve Bektaşî tarikatlerinin teşekkülünde de önemli bir rol oynar. Mâverâünnehir’de ise, Yesevilik yerini 15. Yüzyılda iyice güç kazanan Nakşibendiliğe bırakır. Öyle ki, Nogayların (İdige gibi) millî destanlarına bile giren Türk sûfisi Yesevi’ye karşı, göçebe Özbek – Kazakların hürmet ve takdisi çok kuvvetli olup onu bir kült halinde asırlarca devam ettirmişlerdir. Öte yandan, Yesevî’nin Hikmetleri iki bakımdan önemlidir: ilki fikirde dinî –sûfiyâne unsur, diğeri de millî yani şekilde ve vezinde eski Türk halk edebiyatından alınan unsur (Köprülü I-1993b: 213, 214).

“bismi’llâh dip beyân eyley hikmet aytıp
tâliblerge dürr ü Güher saçtım muna
riyâzetni katıĝ tartıp kanlar yutup
min defter-i sâni sözün açtım muna”

Yukarıdaki dörtlükle başlayan *Divan-ı Hikmet*, bir din ve ahlak kitabıdır. Eserin amacı, İslâmiyeti, İslâm ahlakını topluma öğretmektir (Eraslan 1983: 30). Diğer taraftan, tıpkı Yunus Emre, Nasrettin Hoca, Karacaoĝlan gibi Ahmet Yesevi de çok mekânlı ve çok mezarlı tarihî şahsiyetler arasında olup bu isimleri bir döneme yahut esere bağlamamak, bağlama ve döneme göre deĝişip gelişebilen birer folklorik olgu olarak karışılmak gerekmektedir (Oĝuz 2016: 5-14).

Tasavvufun Müslümanlık ile birlikte iç Türkistan bölgelerine kadar yayılmasında en önemli etmen, Türk ruhunun mistik duyuş ve düşünüşlere açık oluşudur. Evreni saran gizli ve güçlü manevi kuvvet tasavvuru, Türk için yabancı deĝildir. Bir destan geleneğine sahip olup destan kahramanlarında sürekli manevî üstünlükler tasavvur etmeĝe alışmış, onları yüce bir mevkide mukaddesleştirmiş bir millet için, İslâm tasavvufunun üstün insanı (kâmil insan), evliyâ inancı yabancı gelmez. İlâhî nurun yeryüzüne inerek insan bedeninde tecellisi, millî kahramanların böyle bir nûrdan yaratıldığına asırlarca inanmış bir millet için tanıdık bir tasavvurdur. Türk halkı kendilerine, Allah, yaratılış, varlık, yokluk, ölüm ve ölümden sonrası, cennet, cehennem gibi kavramlar üzerinde çok içten etkileyici sözler söyleyen İslâm dervişlerini yadırgamandan sevmiş, onları kendi şaman-baksı’larına benzeterek saygıyla benimsemiştir. Türkler bu dervişlere, Ata, Baba, Hoca (Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata) gibi heybetli ve cana yakın isimler vermişlerdir (Banarlı 1987-I: 276).

I. Yesevi’ye Ait Menkabe Örnekleri

1. Hoca Ahmed Yesevi ve Sadık “Öküzü”

Hoca Ahmed Yesevi’nin bir öküzü vardır. Öküz, Hocanın yontmuş olduğu kaşık ve kepçeleri sırtındaki heybesinde bütün şehri dolaşarak satmaya çalışır. Kaşık ve kepçelerden almak isteyenler karşılığını öküzün heybesine bırakır. Ancak, kim bu kaşık ve kepçelerden alsa ve karşılığını heybeye koymazsa öküz o kişinin peşini (parasını almıyaya, yahut eşyayı yerine koyuncaya kadar) bırakmaz (Köprülü 1993a: 32).

Menkabenin uluslararası *Motif Index*’te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

V 220. Erenler

V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri

F 900. Keramet

Menkabeden çıkarılan **öğretiyi** Hak yolunda benliğinden geçmiş Ahmed Yesevi'nin bir hayvan üzerindeki hükmü, onu itaate alması ve bir öküz üzerinden insanlara “dürüst olunması yolunda” ders veriş şekline belirtmek mümkündür.

Menkabenin **kültürel unsurlarına** geçmeden önce, kültür tarihinde, boğa, sığır gibi adlarla da karşımıza çıkan “öküz” kelimesinin sözlük anlamına bakmak daha doğru olacaktır. Sığırın enenmiş (hadım edilmiş) erkeğine öküz denmektedir. Öküz, daha çok iş ve besi hayvanı olarak kullanılır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sığır> Erişim tarihi: 22.02.2016). Menkabe de öküz Yesevi'nin verdiği bir işi - görevi yerine getiren sadık, çalışkan bir hayvandır.

Türk kültüründe, öküz bazen boğa ile de ilişkilendirilmektedir. Eski Türklerde boğa ya da öküz, alplık, hükümdarlık ongunu ya da timsalidir. Örneğin Tonyukuk yazıtında hükümdar, yağlı semiz bir boğayla karşılaştırılmaktadır (Çoruhlu 2006: 149). B. Ögel, Yakut kadın şamanların öküz donuna girdiklerini Pekarskiy'den hareketle aktarmaktadır (Ögel 1995-II: 538). Dede Korkut Hikâyelerinde ise, Oğuz alplarının güçlü boğalarla dövüştüğü görülmektedir. Örneğin Kan Turalı'nın karşısına çıkarılan boğanın boynuzu elmas cıda gibidir; Bayındır Han'ın boğası ise, katı taşa boynuz vursa un gibi öğüdüdü (Gökyay 2007: 1156).

Müslüman mistiklere göre, hayvan dünyasıyla yakın ilişki hiç de şaşırtıcı değildir. Her mahlûk, Allah'ı kendi diliyle tesbih eder, nefsini arındırmış veli, onların tesbihatını anlar ve onlara katılabilir (Schimmel 2012: 222). Menkabe örneğinde de Yesevi, öküzün Allah tarafından yaratılmış bir varlık olduğunu bilmekte ve öküzün diline vakıf olan bir veli olarak onu eğitmektedir.

Halk bilgisi ürünleri gelişi güzel ortaya çıkmış ürünler olmayıp bu ürünlerin yaratılma ve devamlı kılınmasında esas olan bir ‘öğrenme’ kaygısı bulunmaktadır. Bu öğrenme herhangi bir şekilde meydana gelmiş olabilir. Öğrenme yoluyla elde edilen, bilgiye dayalı yaratma ve yeniden üretme, belli seviyede estetik kaygı ihtiva etmekte ve sanat değeri taşımaktadır (Ekici 2000: 6). Tüm bu bilgilerden hareketle, örnek menkabenin de bir öğretiye hizmet ettiğini vurgulamak yanlış olmayacaktır. Türün tarikatlarda genç müritleri eğitmek için bir araç olarak kullanıldığı da göz önünde tutulursa menkabeyi öğrenmiş bir kimsenin aynı zamanda gönderiyi yani verilme istenen mesajı da öğreneceği muhakkaktır. Kültürel arka plan okumalarından hareketle “öküz”ün menkabe de kutsal olanla bağının yanında, gücü, sadakatı, zekâyı, iş ahlakını, doğru yolu - dürüstlüğü temsil ettiği vurgulanabilir.

2. Horasan Erenleri – Turna Donu

Horasan Erenleri, hakkında çok az bilgileri olan Hoca Ahmed Yesevi'yi bir toplantıya davet etmek isterler. Bu daveti içlerinden biri turna donuna girerek Hocaya

iletmek üzere yola çıkar. Hoca, Bâtin kuvveti ile bu işi önceden haber alır ve yanına bazı dervişlerini alıp turna donuna girerek misafirleri karşılamaya çıkar. Semerkand sınırlarında büyük bir nehirde karşılaşılır. Horasan Erenleri hocanın bu kudretine karşı aciz ve hayran kalırlar. Sohbet sırasında Hoca, nehirde bir bezirgânın yardım çığlığını duyar, inip yardım eder. Sonra insan kılığına girer. Bezirgânın kendisine bağışladığı malları alıp Horasan'a gelir ve hepsini oradaki enrele bağışlar (Köprülü 1993a: 33).

Menkabenin uluslararası *Motif Index* 'te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

- V 220. Erenler
- V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri
- F 900. Keramet
- P 340. Hoca ve talebe
- V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi
- D 150. İnsanın kuşa dönüşmesi
- D 350. Kuşun insana dönüşmesi
- N 848.01. Yardımcı olan kutsal kişi

Menkabeden çıkarılan **öğretiyi** şu şekilde belirtmek mümkündür: Allah'ın seçilmiş kuluna verdiği gücü (keramet gösterebilme) ve değeri (sevgi değeri) ancak yine Allah isterse "öteki"ler görüp öğrenebilir, bu kerametlerden öteki insan/lar "iyilik" olarak faydalanabilir. Temelde ise, "Bâtin gücü herkese izhar olamaz" öğretisini sunmaktadır.

Menkabenin öne çıkan **kültürel unsurları** "turna", "kuş donuna girme" şeklinde belirtilebilir. Halk şiirlerinde baharda gelip kışın göç eden turnaların önemli bir yeri vardır. B. Ögel'e göre bu kuşlar "haberci", "Tanrının elçisi" gibi görülmüşlerdir (Ögel 1995-II: 553). Steplerde, bataklıklarda, bazen de nehir vadilerinde yaşayan turnalar, dağımık uçmazlar. Yaratılışları gereği birbirlerine yardımcı olurlar. İçlerinden biri "öncü" olur. Genelde doğan kullanılarak avlanırlar (Gökyay 2007: 1155).

Y. Çoruhlu'nun C. A. S. Williams'tan naklettiğine göre, "turna" Orta Asya ve Çin'de çok eski çağlardan beri tıpkı diğer yırtıcı olmayan kuşlar (kaz, sülün, ördek, güvercin) gibi kutsal sayılmakta olup ölümsüzlüğün yahut uzun yaşamın sembolü idi. Buna ilaveten, Altın Köl yazıtında turnanın zenginlik, servet ve refahın simgesi olduğu da görüldü (Çoruhlu 2006: 158,159).

B. Ögel, Türk Halk Edebiyatında "Don Değiştirme" adlı motifin çok kullanıldığını bildirip *Türk Mitolojisi* adlı eserinde konu ile ilgili örneklere yer vermiş tir (Ögel 1995-II: 547, 554). Efsane kahramanlarının kılık değiştirmeleri, özellikle de

hayvan kılığına bürünmeleri aslında tüm dünyada yaygın bir motif olup insan zihniyetinin ortak tefekkürlerine ve bir motif olarak farklı kültürlerle yayılıp yerleşmesine etkili bir örnektir.

Menkabelerde kullanılan sembolik dil, bu türden kurguya dayalı masal, efsane gibi anlatıları, köken olarak mit dönemine kadar götürmektedir. S. V. Örnek'e göre, ilkel düşüncede objeler veya varlıklar, kendilerinden başka bir şey olabilirler (Örnek 1995: 18). Şaman giysilerindeki kuş resimleri veya başlığındaki kuş tüyleri yeni bir kimliğe bürünmenin işaretleridir. Öyle ki, şaman esrime teknikleri ile kuş ya da hayalindeki hayvana dönüştüğünü hissetmekte ve hissettirmektedir. Özellikle, şamanın öbür dünyaya yolculuğu yani mekân aşma ritüellerinde kuş kostümlerinden yararlandığı bilinmektedir. Şamanların, kurt, geyik, kuşlar vb. hayvan biçiminde yardımcı ruhlara dönüştüklerine inanılır. Hayvan biçimlerinde, yer altı, gökyüzü gibi kozmik mekânlara esrimeli yolculuk yaptıkları bildirilmektedir (Eliade 1999: 116-187). W. Radloff, Sibiry'a'da şamanın esrimeli yolcuğu sırasında göğe yükselmek için, içi doldurulmuş kazın üzerine bindiğini vurgular (Radloff 1986: 241). Buradan hareketle, halk anlatılarındaki türler arasında kimliğin gizlenmesini izlemek, yüz yıllar ve bin yıllar içinde olağanüstülüklerin takibi anlamına gelmektedir. Mitolojik inanmalar efsanelerde, menkabelerde, destanlarda yaşatılırken yerleşik düzenin anlatı türleri olan hikâyelerde ise bu inanmalar daha akılcı bir zemine oturtulmaktadır. Mitolojik dönemle ilgili "geçici kimlik gizlemeler" daha çok don değiştirme yahut çeşitli şekillerde kimliği gizleme biçimine dönüşür (Önal 2010: 1282). Anadolu'da halk arasında don değiştirme, daz/tas, türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp, bürünme, görünme gibi ifadelerle de anılmaktadır (Ögel 1995 –II: 83, 136).

Melikoff'a göre Ahmed Yesevi'nin tıpkı "şaman" gibi, kuşa dönüşerek gökyüzünde uçma gücü vardır. Gökyüzünde uçma, kuşa dönme, şamanın ayrıcalıklarındandır (Melikoff 1998: 39). İslâmiyet öncesi Türk topluluklarında, kuşun ruhun simgesi olduğuna, ruhun kuş gibi uçtuğuna inanılmıştır. "Uçmak" ifadesi ölümü karşılamıştır. Nitekim Orhun abidelerinden Bilge Kağan Abidesi Doğu cephesinde, "Babam Kağan öylece ili töreyi kazanıp uçup gitmiş. Babam Kağan için ilkin Baz kağanı balbal olarak dikmiş. Babam Kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım (Ergin 1991: 36)" ifadelerine rastlanmaktadır. Bununla birlikte Eski Türklerde "uçmağ/ uçmak" aynı zamanda gökyüzünde "cennet" tasarımı için de kullanılmıştır.

Yukarıdaki menkabede, Horasan Erenlerince ünü duyulduğu halde hakkında pek bir şey bilinmeyen Yesevi, "önceden haber alma", sonra da "turna donu"na girme gücünü kullanarak ötekilerden üstün olduğunu ispatlar. Nitekim Yesevi'nin dervişleri de tıpkı diğer erenler gibi "turna" donuna girebilmektedir. Kanımızca turna, burada kültürel bir unsur olarak, kutsal olanla bağı sağlayan güçlü bir sembol ve öncü-haberci vasfı ile karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu motifler, Allah'ı gönül gözüyle görmüş ve sevmiş bir velinin yine Allah dilerse yapabileceği kerametlerini göstermektedir.

3. Suri Halkı ve Köpeğe Dönüşme

Yesi civarındaki Suri (Savran –Sabran) kasabası halkı, Yesi’lilere ve Yesevi’ye karşı düşmanlık beslerler. Hoca Yesevi ve müritlerini hırsızlık ile suçlamak için bir sığırı parçalayıp gizlice tekkenin içine getirip bırakırlar. Ertesi gün Suri halkı, erkenden tekkenin önüne gelip sığırı arama bahanesiyle içeri girmek isterler. Yesevi de onlara “Girin köpekler!” der. Onlar Allah’ın hikmeti ile hemen orada birer köpek olurlar ve içerideki parçalanmış sığırı yemeye başlarlar. Dışarıda kalıp bu olayı seyreden arkadaşları çok korkarlar. Hemen tövbe edip istiğfar dileyerek Şeyhe rica ederler. Yesevi onları tekrar insan şekline dönüştürür. Yalnız kuyrukları bu olaydan onlara yadigâr kalır ve bütün zürriyetlerine de sirayet eder (Köprülü 1993a: 39).

Menkabenin uluslararası *Motif Index*’te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

- V 220. Erenler
- V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri
- F 900. Keramet
- V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi
- P 200. Cezalandırılmış işler
- Q 551.3.2. Hayvana dönüştürerek cezalandırma
- D 141. İnsanın köpeğe dönüşmesi
- M 411.8. Erenin bedduası

Menkabeden çıkarılan **öğreti**, iftiranın ne kadar günah olduğu ve bu davranışa meyil edenlerinin mutlaka Tanrı tarafından cezalandırılacağı şeklinde belirtilebilir. Nitekim anlatıda, iftira eden kişiler öte dünyaya kalmadan henüz bu dünyada cezalandırılarak derslerini almışlardır.

Menkabenin kültürel **unsurları** arasında köpek bulunmaktadır. Menkabede, en şerefi mahlûk olan insandan bir başka mahlûk olan köpeğe dönüşme bir tür “aşağılama” ve “ceza” yöntemi olarak kullanılmaktadır. Buradan hareketle “köpek”in Türk kültüründeki yeri ve önemine bakılınca şu tespitler ilkin dikkati çekmektedir: O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkud’un Kitabı* adlı eserinde Türk efsanelerinde ve özellikle onomastik yapılarla köpeğin değişmez bir unsur konumunda olduğunu vurgular. Dede Korkut destanlarında köpek, “barak, baracuk, it, kelpçügez, tazı” şeklinde türlü adlar altında geçer. Manas destanında, at, it ve av kuşu insana arkadaşlarından daha sadık olur ve daha çok kadir bilirler. Türklerde on ikili hayvan takviminde yıllardan biri “it” yılı diye adlandırılır. Oğuz Kağan destanında, “Barak”, Oğuz’un düşmanı efsanevi bir kavmin adıdır. Kaşgarlı Mahmut sözlüğünde, “barak” kelimesini “çok tüylü bir köpek”

şeklinde açıklar ve devamında bir efsaneye yer verir. Diğer taraftan, barak, *Barak Baba* adlı ünlü bir dervişe ad olmuştur. Sarı Saltuk'un da, müritlerini "barağım" diye çağırıldığı bilinmektedir (Gökyay 2007: 1159,1160).

Diğer taraftan köpek, Eski Türklerde bazen olumsuz anlamlar da üstlenmiştir. Örneğin, güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken, zayıf olan şamanlar da köpek biçimine girerler. Köpek, daha çok yer altına iniş ayinlerinde kullanılır. Türk kozmolojisinde ölüme işaret eden bir semboldür. Diğer taraftan köpek, bazı Türk topluluklarında cenaze törenlerinde kurban edilen hayvan olur. Çoğu kez olumsuz anlamlarına karşın köpek, çeşitli Türk topluluklarında önemli sayılıp efsanelere girmiştir. Örneğin, Kırgızlarda "Kumayık", Başkurlarda "Barak", İslâm sonrası Türk topluluklarında ve diğer Müslüman toplumlarda "Kıtmîr" (Kehf Suresi: 9-26) önemli köpeklerdir (Çoruhlu 2006: 59).

Ögel'e göre ise, Türkler köpeği genelde "aşağı" bir hayvan olarak görmüşlerdir. Bu sebeple de, köpektен türediğine inanılan Tibet'lileri sürekli aşağılamışlardır. Ancak, av köpeği meselesinde olumsuz tutum değişir, çünkü yakın tarihe kadar bir Türk genci için, iyi bir av kuşu ve av köpeğine sahip olmak büyük bir gurur sebebidir (Ögel 1993 – I: 563).

Köpek görüldüğü üzere, Türk kültüründe bazen olumlu ve bazen de olumsuz anlam değerine sahip olagelmıştır. Bizce olumlu görülmesindeki en büyük etmen sadakat konusu olmuştur. Nitekim toprağa bağlı ve genelde göçer evli eski Türklerde sahiplerine sadakatleri ile bilinen av ve bekçi köpeği önemli bir yerde olsa gerektir. Bilindiği üzere, Dede Korkut'ta Kazan Bey, Karaça Çoban'ın sadık kara köpeğine güvenir onunla yurdunun yağmalanması hakkında haberleşir. Diğer taraftan menkabe de köpeğe dönüşme iki mesajla okunup alımlanabilir: İlki köpeğe dönüştürme bir ceza ve aşağılamadır. İkincisi de köpeğe dönüştürülmüş kötü kişilerin "(İçeri) Girin Köpekler!" şeklindeki emre itaatleri, (sadık birer köpek olmaları) özgürlükleri ellerinden alınmış köleleri anımsatmaktadır.

B. Hacı Bektaş Velî

Hacı Bektaş Velî ile ilgili yaşadığı dönem ve çevreden yazılı bir kaynak bugüne ulaşamadığından onu daha çok ikinci dereceden kaynaklardan hareketle menkıbevi kimliğinde incelemek mümkündür (Artun 2006: 217). Manzum ve mensur velayetnamelerde, Hacı Bektaş Velî'nin yetişmesi ve gençliği ile ilgili yeterli bilgi mevcut değildir. Eldeki kaynaklara göre Hacı Bektaş Velî, Hoca Ahmed Yesevî'nin öğrencisi ve halifesi olan zâhir ve bâtın ilimlere sahip bulunan Lokman Perende'nin yanında eğitimine başlar, orada yetişir, olgunluk çağına gelince icâzetnâmesini alıp irşad görevi ile Anadolu'ya gönderilir (Güzel 2006: 292).

Öğretisinin temellerini Orta Asya coğrafyasından getiren Hacı Bektaş Velî, Anadolu'daki göçebe Türkmenlere, onların hiç de yabancı olmadığı bazı hikâyeler,

hikmetli sözler ve nasihatlerde bulunarak onların Müslümanlık anlayışları üzerinde etkili olmuştur (Kozan 2012: 318). Alevi ve Sünni menkabelerinde eren/veli kültü aynıdır. Ata kültürünü yaşatan erenlerin yapmış oldukları olağanüstülüklerle sıkıca bağlı olan halk Müslümanlığı ortak bir felsefede buluşur (Önal 2013: 355).

Bektaşî Menakıbnameleri içinde en çok okunanı ve tanınmışî Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Hacı Bektaşî Veli'nin menkabelerini anlattığı için Vilayet-nâme adı ile de bilinir. Eser Türkçe olup nüshaları, manzum, mensur veya manzum – mensur karışıktır. Anadoluda'ki Yesevî geleneklerini içermesi açısından değerlidir (Artun 2006: 111). Hacı Bektaş, halk sufiliğinin (Heteredoks) temsilcisi olarak yine halka yönelik bir tarikat olan Bektaşîliğe adını verir (Melikoff 1998: 89).

I. Hacı Bektaş Veli'ye Ait Menkabe Örnekleri

1. Şahin Donuna Girme

Oldukça yaşlanmış olan Ahmed Yesevi, kendisine tuğ, alem verdiği, kılıç kuşattığı, altı bin erle Bedahşan iline gönderdiği oğlu Kutbettin Haydar'ı esaretten, Horasan halkının öcünü alıp Bedahşan ilini de kafirlerden kurtarması için Allah'a yalvarır. Allah, bu hali Hünkâr Hacı Bektaş Veli'ye ilham eder. O da derhal Türkistan iline yürür. Hoca, "mülk ıssı" geldi deyip pek sevinir, Hacı Beştaş'ı ağırılar, ona durumu anlatır ve Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi ili ve oğlunu kurtarması için görevlendirir. Hocanın altmış yıldır hizmetinde bulunanlar, dışarıdan gelen yabancı bir abdala mülk ıssı denmesini ve onun görevlendirilmesini hazmedemezler, haset ederler. Hacı Bektaş Veli, şahin donuna girip Kutbettin Haydar'ın yedi yıldır hapsediği mağarayı bulur. Silkinerek insan kılığına girer. Üzüntüden saçları dökülen Haydar'ın saçlarını yeniden eski haline getirir. Daha sonra kibleye yönelir, Haydar'a "yum gözünü" der, sonra ise tekrar "aç gözünü" der ve Haydar, Hacı Bektaş'la kendisini Hoca Ahmet Yesevi'nin tekkesinde bulur. Büyük sevinç yaşanır. Dervişler de Hacı Bektaş'ın erliğini anlarlar, ona candan muhib olurlar (Gölpınarlı 2014: 11).

Menkabenin uluslararası Motif İndex'te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

P 233. Baba ve oğul

Z 71.5. Formülistik sayı 7

V 220. Erenler

V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri

F 900. Keramet

D 150. İnsanın kuşa dönüşmesi

H 1109. Olağanüstü hız gerektiren diğer işler

D 2121. Sihirli yolculuk

D 2121.2. Kapalı gözlerle yolculuk

V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi

Menkabe, Tanrı inancı tam olup zâhir ve bâtın ilimlere sahip bulunan bir kimsenin imkânsız görünen bir durum karşısında bile yalvarma ve dualarla isteğinin kabul olabileceği **öğretisini** sunmaktadır.

Menkıbenin **kültürel unsurları** arasında, kuş donuna girme, tuğ, yedi sayısı motifleri bulunmaktadır. İmkânsız gibi görülen bir iş, Allah'ın sevgili bir kulu tarafından şahin donuna girilerek yapılmıştır.

Kuş donuna girip uçuş motifli menkabeler hem Orta Asya'da hem Anadolu'da Bektaşiler arasında yaygındır. Şahin donuna girme motifli efsane yahut menkabelerde, “şahin”, görüş yeteneği kuvvetli çevik - hızlı, yırtıcı bir kuşu simgelemektedir.

Eski Türklerde devlet hâkimiyeti, hakanlık, tuğ ile sembolleştirilmiştir. Tuğ - bayrak, bugün olduğu gibi o gün de bir ‘değer’dir. Bahaeddin Ögel, Türk devletlerinin sembolü olan, ucunda atkuyrukları asılı gönder şeklinde tarif edilen ‘tuğ’un, bir bozdoğan ile birlikte gökten düştüğünü Radloff’tan nakleder (Ögel, 1995-II: 128). Manas destanının K. Yusupov varyantında Cakıp, Manas’ın han tayin edilişi töreninde, hanlık ve bayrak kavramları ile ilgili şunları söyler: “Hey millet, sözümü dinleyin! “Gökte bir ay, bir güneş olur, bu Tanrı’nın kudretidir. Halkın başında bir Han, bir bayrak olur. Bu ataların âdetidir. Hanınız işte Manas! Onu tutunuz! (Türkmen ve İneyet, 1995: 62).” Bayrak – tuğ, her şeyden evvel ataların kutsal emanetidir. Renginden üzerinde taşıdığı sembollere kadar kıymetli bir değeri simgeleyen tuğun ‘özgür’ bir milleti temsil ettiği çok açıktır.

Türk folklorunda, yedi sayısı, tıpkı diğer üç, beş, kırk sayıları gibi formel sayılardandır. Şaman Kozmik ağacı temsilen yedi dallı ağaca tırmanarak esrimeli yolculuk yapar. Türbelerin etrafında dualar eşliğinde yedi defa dönülür. Hac’daki dini ritüellerde de yedi sayısı dikkati çeker. Yedi lokması, Türk ölüm adetlerinden birisidir. Erman Artun, Türklerde “yedi suyu”, “yedi tamu”, “yediler” gibi yedi sayısının kutsallığını belirten inançlardan bahseder. “Yedi suyu” inancında, bebeğin doğumunun yedinci gününde gümüş yüzük, suya kırk defa daldırılıp tekrar suya bırakılır. Bu su ile anne ve bebek yıkanır. “Yedi tamu”, yedi cehennemdir. Mutasavvıflara göre bunların adı, Hutama, Sakar, Laza, Hariye, Cehim, Şair ve Cehennem’dir. “Yediler” ise, yedi kişiden oluşan bir evliya topluluğudur. Halk edebiyatı içinde daha çok, “üçler, yediler, kırklar” terimi içinde yer alır (Artun 2014: 490). Bu terim, “Gayb Erenleri” (bilinmeyen erenler) adı ile de bilinir. Üçler, yediler, kırklar her asırda mevcuttur. Seslerini yükseltmezler ve Hak’tan başkasını bilmezler. İnanca göre, her devirde Hz. Muhammed’in manevi mirasına sahip bir kişi (kutup), onun da bir sağında bir de solunda

iki yardımcısı (üçler), bunlara bağlı dünyanın dört bir yanında idareyi sağlayan birer kişi daha bulunmaktadır. Bu şekilde de yediler oluşur (Kaya 2007: 339). “Yedi” Trabzon ve Rize’de, düğünden yedi gün sonra, kız babasının gelin, güvey ve erkek tarafını yemeğe davet etmesi geleneğinin adıdır (Öztürk 2009: 994).

Sadece Türk kültüründe değil, diğer kültürlerde de yedi sayısı sıkça kullanılmış, (Kitab – ı Mukaddes, Kur’an-ı Kerim gibi) kutsal metinlerde de geçtiği üzere, insanlığın en gizemli sayılarından biri olmuştur. A. Schimmel *Sayıların Esrarı* adlı eserinde diğer kutsal sayılar gibi, yedi sayısına da uzunca bir yer ayırmıştır, konuyla ilgili verilen bilgilerden bazıları şu şekildedir: Yedi sayısı insan yaşamıyla yakından ilgilidir. Hipokrat’a göre, “yedi kozmik yapının sayısıdır, yedi gizli erdemlerinden dolayı her şeyi varlığa getirmeye meyillidir.” O hayatın dağıtıcısıdır, bütün değişimlerin kaynağıdır. Ayın kendisi evrelerini her yedi günde değiştirir. Kadim Babil’in yedi basamaklı piramidi bulunur. Hayat ağacı da her birinde yedi yaprak bulunan yedi dalla temsil edilir. Mayalar, yedi katlı göğe inanırlar ve onlarda yedi yön tayini sayısıdır. M.Ö. on sekizinci yüzyılda, Hammurabi devrinde ortaya konulan Babilonya takviminde ayın bazı safhaları vardır ve bunlar uğursuz sayılır. Birisi de yedinci gündür. Yahudilikte yedinci gün dinlenme günü altında kutsaldır. Japon inancında, yedi Tanrı iyi şans getirir. Hindistan’da Vedalarda üç ve yedi en önemli sayıdır. Müslüman tarikatı Hurufiler de, yüzün, saçın ve insan vücudunun diğer kısımlarının yedi parçası arasında ilişki bulunmaktadır (Schimmel 1992: 131, 151). Verilen tüm bu bilgilerde de görüldüğü üzere, yedi sayısı sadece Türk kültürüne özgü olmayıp diğer milletlerin de kültürlerinde yer bulmuş, mitik bir geçmişe sahip kutsal kabul edilen bir sayı olagelmıştır.

Bu menkabe, “baba – oğul sevgisi”ne, “şeyh-derviş ilişkisi”ne, şeyhin dervişlerinin yeni gelen yabancı bir dervişi kıskanmasına bir başka ifadeyle ilk insanın yaratılışı -yasak elmadan Habil-Kabil’e ve tüm insanlığa uzanan “kıskançlık” temasına, “olmayacak işlerin Allah’ın dileğiyle olur hale gelişi”ne, kutsal atfedilen “yedi” sayısına ve kısa anlatıdaki bu kadar önemli konulardan sonra başarıyla tamamlan eyleme yani “mutlu son”a tanıklık ediyoruz.

2. Güvercin ve Doğan Donuna Girme

Rum erenleri, ülkelerine giren bir Horasan erinin haberini alırlar. Bu er de Hacı Bektaş Veli’dir. Rum erenlerinin gözcüsü ise, o zamanda Karaca Ahmed’tir. Rum erenleri, Allah tarafından gönderilen Hacı Bektaş Veli’yi kendi yerlerini alacağı endişesi ile çekemezler. Fakat onun Hacı Bektaş Veli olduğundan da habersizdirler. Gözcü Karaca Ahmed, Rum ülkesinde hiç kimse göremediğini, sadece güvercin şeklinde bir erin yalnız oturduğunu gördüğünü söyler. Bunun üzerine Beyazıt Sultan’ın halifelerinden Hacı Doğrul adında birisi doğan şekline girip, uçup o güvercini yakalamak istediğini bildirir. Doğan donuna giren Hacı Doğrul, tam güvercin donundaki Hacı Bektaş’ı yakalayacak iken, Hacı Bektaş insan şekline girip onu yalayıp iyice sıkar. Hacı Doğrul’un aklı başından gider. Bir süre sonra ayılır ve yaptığına pişman olup özür diler.

Hacı Bektaş da şunları söyler: “Er erin üzerine böyle gelmez. Siz bize zalim kılığında geldiniz. Biz size, mazlum kılığında. Eğer güvercinden daha mazlum bir mahlûk bulsaydık, onun şeklinde gelirdik.” diye cevap verir (Gölpınarlı 2014: 19).

Menkabenin uluslararası Motif İndex’te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

V 220. Erenler

V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri

F 900. Keramet

D 150. İnsanın kuşa dönüşmesi

D 154.2. İnsanın güvercine dönüşmesi

D 354.1. Güvercinin insana dönüşmesi

H 1109. Olağanüstü hız gerektiren diğer işler

V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi

Menkabeden çıkarılan **öğreti** konusunda ise şunlar belirtilebilir: Güvercin masumiyetin ve aynı zamanda gizemin sembolüdür. Menkabenin sonundaki cümleler, bir yandan anlatının ana fikrini verirken diğer yandan okuyucu yahut dinleyenlere de birer ders niteliği taşımaktadır. Buradan çıkarılacak öğreti “kötülüğe iyilikle karşılık vermek” şeklinde ifade edilebilir.

Menkabenin **kültürel unsurları** arasında, güvercin – doğan ilişkisi, kuş donuna girme motifleri bulunmaktadır.

Menkabelerde güvercin, munis, uyumlu, mütevazı, saygın, vakarlı ve sakin bir hayvanı doğan ise, reddi ve başkaldırıcıyı temsil etmektedir (Taşgın; Solmaz 2012: 105-129). Güvercin Türk mitolojisinde uzun yaşamın sembolü olmuştur (Çoruhlu 2006: 158). Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*’de, Yunus Emre de *Divan*’ında kuşları daha çok simgesel özellikleri ile kullanmışlardır (Akalm 1993: 19, 21).

Dede Korkut Hikâyelerinden Deli Dumrul’da al kanatlı olarak tasvir edilen Azrail, Deli Dumrul’un karşısına, “heybetli bir koca” olarak çıkar. Deli Dumrul’un hamlesi sonucu Azrail güvercine dönüşür, pencereden uçar gider, fakat Deli Dumrul, elinden güvercin olup kaçan Azrail’i doğan kuşuna aldırma ister ve yola çıkar. Yolda bir iki güvercin öldürür, geri döner, ancak Azrail yeniden görünür (Ergin 1989: 178,179). Burada, tıpkı menkabe de olduğu gibi don değiştirme ve doğan – güvercin motifleri vardır. Diğer taraftan hikâyedeki güvercin, kendini doğana kaptırmaz, çünkü o aynı zamanda gizemli bir varlık olup Azrail’in kimlik değiştirmiş halidir.

Müslüman Türklerin menkabelerinde Şamanizm’in önemli izlerinden birisi velilerin istedikleri zaman bir hayvanın cismine girebilmeleridir. Bektaşiler de “Ma’na

aleminden velayetle” ifadeleriyle bu eski Şamanist inancı tasavvufta tasarımlayarak kuş donlarına girmişlerdir. Hacı Bektaş’ın, tasavvuftaki “Südur ve tecelli” nazariyesine göre, gökten güvercin şeklinde indiği bildirilir (Ögel 1993 –I: 31).

Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde, bir zamanlar kuş donuna girip hacda sabah namazını kılanların, üç güvercin olarak arkadaşları ile birlikte Mekke’ye gidenlerin, savaşa güvercin kılığında katılanların, kartal şeklinde başka bir mekâna gidenlerin menkıbeleri anlatılmaktadır. Ayrıca menkabelerin izleri Türk halk inanışlarına da yansımıştır. Türkiye’nin pek çok yerinde “güvercin” öldürmek günah sayılır. Van Gölü civarında da “turna” öldürmek büyük günah kabul edilir (Önal 2005: 306, 312, 99).

Menkabede, güvercin kıskançlık gibi kötü bir davranışın karşısında sevginin, masumiyetin ve saf kalpliliğin simgesi olurken doğan kuşu, ölümün ve kötülün simgesi olmuştur. Nitekim Allah, kalplerdeki gizlenmiş kötülük dâhil her şeyi gören, duyan, bilendir. Bu ulu gücün karşısında her şey, her varlık acizdir.

3. Sarı Saltuk ve Öküz:

Hünkâr Hacı Bektaş’ın tekkesindeki çiftlikte iki öküz vardır. Eçek ismindeki çiftçi bu iki öküze çok iyi bakar. Aradan zaman geçer, çiftçi çift sürerken bu öküzlerden birine kızar ve üvendireyle dürter, gövdesini kanatır. Öküz, Allah kudreti ile dile gelir. Artık ihtiyarladığını ve sahibinin kendinden bu yüzden memnun olmadığını ve ertesi sabah Sarı Saltuk’un kırk abdalla gelip kendisini kurban edeceğini söyler. Eçek tüm olanları Çelebilere anlatır. Öküzün dedikleri doğru çıkar. Sarı Saltuk, Çorlu yolunda Karaöyük deresinde dervişlerine çakıl taşlarından bir öyük yaptırır ve “Bu öyük bizim nişanemiz olsun” der. Sonra, Çelebilerle dervişlerle görüşür. Dile gelen öküzü kurban eder. Sarı Saltuk’un belini bağlarlar, kendisine icazet-name, چراغ, sofrası, âlem verilir. Birkaç gün sonra Sarı Saltuk izin alıp geri döner (Gölpınarlı 2014: 47).

Menkabenin uluslararası Motif Index’te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

- V 220. Erenler
- V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri
- F 900. Keramet
- Z 71. 12. Formülistik sayı 40
- B 210. Konuşan hayvanlar
- V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi
- W 12. Misafirperverlik erdemi

V 300. Dini inançlar

V 30. Kurban kesme

V 12.4. Kurban olarak hayvan

Menkabeden Allah'ın yaratmış olduğu hiçbir canlıya eziyet edilmemesi gerektiği **öğretisi** alınabilir.

Menkabenin **kültürel unsurları** arasında, gaipten haber veren sıra dışı bir hayvanın (dile gelen öküzün) Allah adına kurban edilmesi motifi karşımıza çıkmaktadır.

C. G. Jung'un tespit ettiği arketiplerden biri olan "ruh simgeciliği", daha çok olağanüstü unsurlar taşıyan anlatılarda görülür. Jung'a göre, bu arketipin tezahürlerinden biri de hayvan biçimidir. Hayvan henüz, bilincin içinde kaybolmamış bir varlıktır. Onu yaşatan, gücün karşısına başına buyruk bir 'ben' koymamıştır, tam tersine onu yöneten iradeye neredeyse mükemmel bir biçimde boyun eğer. Çeşitli anlatılarda 'yardımcı hayvanlar' motifi ile sıkça karşılaşılır. Bu hayvanlar, insanlar gibi davranıp onların dilini konuşurlar ve hatta insanlarınkinden daha üstün zekâ ve bilgiye sahiptirler. Bu durumda, ruh arketipinin bir hayvan aracılığı ile ifade edildiği söylenebilir (Jung 2009: 99). Masallardan efsanelere, menkabelere hatta destanlara kadar karşımıza çıkarak konuşabilen, sahibine öğüt veren, kısa sürede denizler, ülkeler aşan hayvanlar, aslında mitolojideki birikimin anlatıya yansımalarının birer işaretidir. O halde diyebiliriz ki, dile gelen öküz motifinin kültürel arka planı mitolojiye kadar uzanmaktadır.

Eski Türk toplumlarında, animizm, totemizm ve Şamanizm esaslı kurban, toplumsal yönü ile birlik beraberliği destekleyici, ona süreklilik kazandırıcı, dayanışmayı arttırıcı, tinsel yapıyı güçlendirici ve kuşaklar arasında bağ kurma işlevlerini yerine getirmektedir (Erginer 1997: 132). İslâm sonrasında da kurban, başta kutsal olanla bağı güçlendirmek esaslı olmak üzere aynı zihniyetin devamı ile sürdürülmektedir. Kur'an'da kurban konusu farklı Sûrelerde (Saffat Sûresi 37/102-111; Hacc Sûresi 22/34,35,36,37; Kevser Sûresi 108/2 gibi) geçmektedir. Burada Hac Sûresi ve Kevser Sûrelerinden ilgili bölümleri şu şekilde vermek mümkündür:

"Tâ ki kendi menfaatlerine şahid olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yiysin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun. Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O'nun adını anarak kurban kesmeyi meşrû kıldık. İşte kurbanlık deve ve sığırları Allah'ın size olan nişanelerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp ölünce onlardan yiysin, isteyene de istemeyene de verin. Böylece onları sizin buyruğunuza verdik ki, şükredesiniz. Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığımız gösteriştense uzak amel ve ibadettir. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah'ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğunuza vermiştir. Ey Muhammed! İyilik yapanlara müjde et" (Yazır 2006: Hacc Sûresi 22/34,35,36,37).

Kevser Sûresinin 2. Âyeti ile de Müslümanlara; gerekli şartları taşıdığı takdirde kurban kesmek zorunlu kılınmıştır. “*Öyleyse, Rabbin için namaz kıl, kurban kes*” (Yazır 2006: Kevser/108/2). Yukarıda, dile gelen öküzün Allah adına kurban edilmesi ifadelerinden hareketle, her ne kadar İslâm öncesi kültürden beslenme olsa da, asıl referanslarını İslâm temelleri üzerine kurmuş menkabe türü içinde kutsalın emri olan “kurban” eyleminin bir motif olarak kullanılmasının pek de tesadüf olmadığını vurgulamak gerekmektedir.

Bu menkabede, Allah’ın izniyle dile gelen öküzün yine Allah’a kurban edildiğini görüyoruz. Allah dilerse, bilince sahip bir varlık olmayan öküz, mucizevi bir şekilde dile gelip daha sonradan olabilecekleri insanlara haber verebilir. Kısaca menkabede, Allah adına “kurban” konusuna da telmihte bulunularak Hacı Bektaş’ın çiftliğinde yıllarca hizmet etmiş bir hayvan, Sarı Saltuk tarafından yine Allah adına kurban edilmektedir.

4. Arslan, Yılan ve Seyyid Mahmud-ı Hayrani:

Hacı Bektaş’ın ünü her yana yayılmıştır. Her yerden erenler, onu görmeye gelirler. Akşehir’de de Seyyid Mahmud Hayrani adlı bir er vardır. Bir gün bu er; bir aslana biner, bir yılanı da kamçı yapıp 300 Mevlevi dervişi ile Hünkârı görmek için yola çıkar. “Aliler sırtına yaklaştı” denilerek Hünkâra haber verilir. Hünkâr, “O gelen kimse, canlıya binmiş, gelmiş; biz de cansıza binip karşılayalım” der. Hünkâr, “Kızılca Halvet” yakınındaki bir kızıl kayaya binip, kayaya kendini Allah’ın izniyle o gelen erenlerin yanına götürmesini söyler. Kaya, hemen kuş uçar gibi gürleyip Aliler sırtına doğru yürümeye başlar. O kayanın şimdiki halde başı tıpkı bir kuşa benzer. Seyyid Mahmud Hayrani, hünkârı cansız bir kaya üzerinde kendilerine doğru gelirken görünce “küstahlık etmişiz” deyip hemen aslan üzerinden inip elindeki kamçı niyetine yılanı da atar. Hünkâr kayaya “dur!” der ve o kaya durur. O Tekke kayanın dibine oturup tam bir hafta yiyip içip sohbet ederler. Sema’ı safa ederler. Sonra Hünkâr, kendisinden ayrılmak için izin isteyen Hayrani’ye izin verir. O da erenler ile vedalaşıp Akşehir’e doğru yürür (Gölpınarlı 2014: 49).

Menkabenin uluslararası *Motif Index*’te de yer bulan başlıca motifleri şu şekildedir:

- V 220. Erenler
- V 222. Erenlerin görünen olağanüstülükleri
- F 900. Keramet
- Z 143. Sembolik renk siyah
- F 601.0.1. Hüner yarışması
- V 223.6. Olacakların önceden bilinmesi

N 810. Olağanüstü yardımcıları

F 648. Vahşi hayvanlarla olağanüstü bağ

D 2136.1. Kayaların sihirli hareketi

Menkabeden çıkarılan **öğreti**yi şu şekilde belirtmek mümkündür: Eğer Allah isterse, aslan ve yılan gibi yırtıcı hayvanları sadık kulunun hizmetine verebilir. Diğer taraftan, bu yırtıcı hayvanları gösteriş olarak kullanan, bu kula ders verecek olan ondan daha üstün ve Allah katında daha sevgili bir başka kul, cansız bir nesneyi yine Allah'ın isteğiyle canlı hale getirebilir. Hiçbir zaman üstün özelliklerimizi “gösteriş” niyetine kullanmamalıyız. Çünkü unutulmamalıdır ki üstünün de “üstün”ü vardır. Allah, zamandan ve mekândan münezzehe olup en üstün, en yücedir, âlemlerin ve tüm yaratılanların tek sahibidir.

Menkabenin **kültürel unsurları** arasında aslan, yılan ve taş/kaya gibi cansız varlıkların hareket ettirilmesi motifleri sayılabilir.

Türk sanatının hayvan mücadele sahnelerinde aslan; zafer, kuvvet - kudret, sembolü olurken aslanın postu ve yelesi de yiğitlik simgesi olmuştur. Diğer taraftan, aslanın güç, kuvvet, koruyucu gibi sembeleri üstlenmesi milletlerarası ortak bir motif oluşturmuştur (Çoruhlu 2006: 140).

Yılan, Türk Şamanizm’inde yer altı ilahı Erlik ile ilgili bir simgedir. Kara renginde tasvir edildiği de kötülük sembolü olduğundan. Yılan ayrıca, On iki hayvanlı Türk takviminin yıl sembelerinden biridir⁵. Altay Yaratılış destanında da yasak meyveyi yediren kötülük sembolü olarak karşımıza çıkar (Çoruhlu 2006: 165). Başkurtların Ural Batur destanında da yılan motifine rastlanmaktadır. Destanda, yılan donuna girilip bir geyik yutulmaktadır. Ayrıca çeşitli anlatılarda, yılan güzel bir kız donuna girebilmekte, zindandan kurutulmak için ikinci dereceden kişiler yılan veya su faresine dönüşebilmektedir (Önal 2010: 1275; Çobanoğlu 2001: 265-270).

Menkabede, aslana binip yılanı kamçı yapma motifi bir keramet yarışıdır. Sarı

⁵ Her biri bir hayvan ismiyle anılan on iki yıllık bir devre esasına dayanan Hayvan takvimiyle ilgili anlatılan en ilginç hikâyelerden birini Kaşgarlı Mahmut şu şekilde bildirmektedir: “Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce yapılmış bir savaşı öğrenmek istemiş. O savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar. Bunun üzerine, Hakan ulusuyla geniş – müşavere yapar ve kurultayda “biz bu tarihte nasıl yanıldıysak bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır, öyleyse biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınıca her yıla bir ad koyalım, sayışlarımızı da bu yılın geçmesi ile anlayalım. Bu aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın dedi. Ulus Hakanın bu önergesini onayladı. Bunun üzerine Hakan ava çıkar. Yaban hayvanlarını İlisu’ya doğru sürün diye emreder. Bu büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları suya doğru sürer. Hayvanlardan avlarlar. Bazı hayvanlar suya atılırlar. On ikisi suyu geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanların birincisi sıçgan (sıçan) imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve sıçgan yılı denilmiştir. Bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş: Ud (Öküz) yılı, Pars (Kaplan veya Aslan yılı), Tavışgan (Tavşan) yılı, Nek veta Luu (Timsah, Ejder veya bazen Balık) Yılı, Yılan Yılı, Yund veya Yont (At) yılı, Koy veya Kon (Koyun veya Koç) Yılı, Biçin (Maymun) Yılı, Takagu veya Takıgu (Tavuk ve Horoz) Yılı, İt (Köpek) Yılı, Tonguz (Domuz) Yılı. Domuz Yılından sonra tekrar Sıçan Yılına dönülür (Çoruhlu 2006: 175).

Saltuk'un hayatı etrafında oluşan menkıbelerde de (*Saltuknâme*'de) aynı motife rastlanmaktadır. Hatta bu motif, günümüz sözlü kültüründe anlatılmaya devam etmektedir (Alptekin 2013: 9; Özcan; Gönenç 2015: 742). Aslana binip yılanı kamçı yapma motifi Karaca Ahmet Sultan'ın şahsı etrafında oluşan menkabelerde de görülmekte olup bu menkabeler yazılı bir metne sahiptir, ayrıca sözlü kültürde de 'birincil sözlü kültür ortamı' sürecini yaşamaktadır. Sözlü kaynaklarda Karaca Ahmet Sultan'ın şeyhi, Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Veli'dir (Özcan; Gönenç 2015: 742).

Halk anlatılarında "taşa dönüşme yahut taş kesilme" motifi genelde mitlerde, masallarda, efsanelerde görülür ve bu motif anlatılardaki 'cezalandırma' eylemi ile yakından ilgilidir. İnsanlar, hayvanlar, nesnelere bir taş, tepeye ya da dağa dönüşebilir (Sakaoğlu 1980: 32 -55). Bununla birlikte, Orta Asya Eski Türk inançlarında yer bulan ve yağmur yağdırma gücüne sahip olduğuna inanılan *Yada* taşının Uygur "Göç Destanı"nda da milli bir değer olarak kutsandığını görmek mümkündür.

Bu menkabe, "kibir", "üstünlük taslama", "gösteriş" gibi olumsuz davranışlar, aslan –yılan, cansız varlık kayanın hareket ettirilmesi gibi motifler üzerinden ele alınmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tasavvuf tarihinde menkabeler, sûfilerin kerametlerini anlatan kısa hikâyeler anlamına gelmektedirler. Dini – Tasavvufi Türk Edebiyatının başlıca mutasavvıflarından olan ve genel olarak menkıbevi yaşamları ile bilinen Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaş Velî, İslâmiyet'in daha çok mistik yönünü ön plana çıkaran tasavvuf öğretisini temsil etmişlerdir.

İlkin sözlü kültüre, sonrasında da (bazıları) yazılı kültüre aktarılan menkabelerdeki halk muhayyilesi, inanç ve öğreti temellidir. İslâm sonrası edebî döneme ait bu yeni anlatılar, İslâmiyet öncesi dönemlerin izlerini bağrında taşır. Velilerin kimlik – don değiştirmeleri, (Şamanizm, Budizm gibi) İslâm öncesi inançların, geleneklerin ve hatta pratiklerin, İslâm sonrası yeni dinin tesiri ile halkın muhayyilesinde sentezlenerek, İslâm'a uyarlanarak devam edegelen şeklidir. Nitekim, benzer durumu diğer anlatı türlerinde de takip etmek mümkündür: İslâmi unsurların da içinde olduğu *Manas* Destanında *Semetey*'in nişanlısı *Ayçörek*, kuğu kıyafetine girerek uçar, *Deli Dumrul* hikâyesinde *Azrail*, *Deli Dumrul*'a güvercin kılığında görünür gibi.

Bu anlatılarla, günlük yaşamda gerçekleşmesi imkânsız bir duruma "inandırıcı" bir kimlik büründürülerek, dini bir hüviyet kazandırılır ve böylece halka dolaylı yoldan "ulu"lanan kimselerle mesajlar, dersler verilmiş olunur. Bu güçlü mesajlarla dolu anlatılarda, halkın günlük yaşamında sıklıkla karşılaştığı hayvanlar motif olarak tercih edilmiştir. Böylece olağanüstülükler, kültürün içinde canlı ve bizden olan gündelik yaşam motifleri ile işlenerek olağan hale getirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan, hayallerin gerçeğe dönüşmesi, her insanın arzusudur. Menkabelerde karşılaşılan ağır

kaya kütlelerinin hareket ettirilmesi, engin semalarda uçuş hayali içinde kıvranan insanın daha çok “kuş” donuna girmesi, arslanın at, yılanın kamçı gibi kullanılması, bilinci olmayan hayvanın insan gibi konuşması gibi olağandışı görünen evrensel motifler, her an değişime açık büyüsel - mitik tasarımlardır. Mitolojik kökenli, anlatının akışında önemli özelliklere sahip bu ‘büyüsel güçlerle donanımlı’, ‘gündelik unsurlarla çağrışımlı’ motifler, sınırsız hayal dünyasından fırlayarak tamamen günlük yaşama ‘öykünen’ sıradan yaşantılara dönüştürülmüştür. Motiflerdeki günlük yaşamdaki sıradan işleyiş (doğan kuşunun güvercini avlaması örneğinde olduğu gibi) muhayyilede, benzerlik öykünme –taklit yolu ile insan eylemine yahut yaşantıya dönüştürülür, böylece kısa anlatı rüyanın gerçeğe dönüşmesi gibi tezahür eder ve bu tasarım sözlü kültürde olağanlaşır. Tüm bunları, bir insanın gönülden inanıp bağlandığı, ancak asla muhayyilesine sığdıramadığı sınırsız tek kutsal güç sayesinde ‘imkânsız olanı başarma’ biçiminde okumak mümkündür.

Tüm bu bilgilerden hareketle, çalışmanın amacı doğrultusunda sonuca gelindiğinde son söz ve öneri olarak şunlar önemle vurgulanabilir: Haftalık ders planı içinde, ilkin menkabe tanımından hareketle daha önce öğrenilen efsane, mitoloji gibi türlerin tanımları mukayese ettirilerek yeni türün tanımı öğrencilere kazandırılır. Devamında İslâm mistisizmi olan tasavvuf, bu sistemi oluşturan ünlü mutasavvıflar ve bu mutasavvıfların/velilerin etrafında oluşturulmuş, öğretici ağırlıklı, her biri kendi içinde küçük bir okul olan menkabe örnekleri, uluslararası motifler, bu motiflere giydirilen kültürel - milli unsurlar ve başlangıçtan günümüze taşıdığı mesajlarla birlikte keşfettirilir. Gerek yaygın öğretimde gerekse örgün öğretimde önceden öğrenilmiş olan kültürel unsurlarla yeni türdeki kültürel arka planın sentezi yapılır. (Örneğin yedi sayısının Anadolu kültüründeki ve menkabedeki yeri, taş dönüşümüyle ilgili bilinen efsaneler, yılanın halk inançlarındaki ve menkabe içindeki yeri gibi.) Bu yöntem ile öğrenci kazanımlarını ise şu şekilde verilebilir: Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı/ Tekke ve Tasavvuf Edebiyatına ait menkabe türü, örnek metinler üzerinden eski bilgilerle yenilerin sentezi yapılarak başat kaynaklar etrafında öğrenilir. Böylece, tekkelerde de bir ders aracı olarak anlatılan türden hareketle, tasavvuftaki şeyh/pir-derviş ilişkisi, hem milli hem evrensel boyutuyla bir başka ifadeyle, temel motiflerden hareketle evrensel; motiflere giydirilmiş yerel giysilerle kültürel arka plan, kısa türün üslubu, (dil ve anlatımı) kazanılır. Kanımızca bu ve benzeri diğer türlerin öğretimi sırasında sadece türü, tanım ve bir iki örnekten hareketle ele almak, çok lezzetli bir pasta dilimini çatal ucuyla tatmaya benzer. Nitekim o pastayı pasta yapan, çikolata, meyve parçaları, krema, kek gibi asıl unsurlar bütün dilim keyifle yenince lezzetini verecektir. Menkabe türü de İslâm öncesi unsurlar, İslâmi unsurlar, tasavvuf sistemi, dönem, mutasavvıf olmadan ele alınırsa somutlaştırdığımız bu örnekten farklı olmayacaktır.

Yukarıda, bir ders planı örneği olarak ele aldığımız yöntemle, anlatıdaki mesajı-dersi ve kültürel arka planı kavramış olan öğrenci, aslana binip eline yılanı kırbaç yapan, yahut uçan bir piri, veliyi “saçma” bulmadan yine kendi öğrendikleriyle analiz-sentez yaparak kavrayacak, böylece örneklerin neden sözlü kültürde de halen yaşatıldığını,

buradan hareketle de kendi kültürüne sahip çıkması gereken bir birey olmanın farkına vararak öğrenecektir. Buradan hareketle, ders için hedeflenmiş olan türün kazanımı, türün yaratılmasındaki mantık, neden gelenekte taşınan anlatı türü olduğu, hangi temel amaca türün hizmet ettiği daha verimli bir ders işleme tekniğinde kazandırılmış olacaktır. Böylece ders, önerdiğimiz bu yöntemle kuru - ezber bilgi yığını olmaktan çıkarılacak, öğrenciler menkabe metni içinde, tanıdık bildik hayvanlarla atalarının geçmişine doğru kültürel bir yolculuğa çıkarılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. Sami 1993. *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alptekin, Ali Berat 2013. "Saltuknamede Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması". *Millî Folklor*, Yıl 25, Sayı 98.
- Artun, Erman 2006. *Dinî – Tasavvufî Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- _____, 2014. *Ansiklopedik Halkbilimi, Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler -Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Banarlı, Nihat Sami 1987. *Resimli Türk Edebiyatı Ansiklopedisi -I. (Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar)* Ankara: MEB Basımevi.
- Barkan, Ömer Lütfi 1974. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" *Vakıflar Dergisi* II. İstanbul: Hamle Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili 2000. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cemiloğlu, Mustafa 2013. *Yeni Programlara Uyarlanmış Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*. 2. Baskı. Ankara: Aktüel Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul 2001. *Türk Dünyası Ortak edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi- I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar 2006. *Türk Mitolojisinin Anahatları*. 2. Baskı. Ankara: Kabalıcı Yayınları.
- Demirel, Özcan 2015. *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*. 21. Baskı. Ankara: Pegem Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit 1990. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 9. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eliade, Mircea 1999. *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. Çeviri: İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eraslan, Kemal 1983. *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, Muharrem 1989. *Dede Korkut Kitabı -I. Giriş –Metin – Faksimile*. Ankara TDK.
- _____, 1991. *Orhun Abideleri*. 14. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Erginer, Gürbüz 1997. *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, İstanbul: Yapı Kredi ve Kültür Yayınları.
- Ekici, Metin 2000. "Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme". *Millî Folklor* C.6, Yıl: 12, Sayı: 45.
- Gökyay, Orhan Şaik 2007. *Dedem Korkut'un Kitabı*. Ankara: Kabalıcı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki 2014. *Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş -ı Veli / Vilâyet -nâme*. İstanbul: İnkilâp Kitapevi.
- Gülerer, Salih 2013. " Türk Kültüründe Menakıpnameler ve Menakıpname Yazıcılığı" . *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. Yıl 6, Sayı XVI.
- Güzel, Abdurrahman 2006. *Dini – Tasavvufi Türk Edebiyatı*. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Jung, Carl Gustav 2009. *Dört Arketip*. Çeviri: Zehra Aksu Yılmaz. 3. Baskı. İstanbul: Metis Ötekini Dinlemek Yayınları.
- Kaya, Doğan 2007. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kozan, Ali 2012. "Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi/ 61* .
- Köprülü, M. Fuat 2005. *Anadolu'da İslâmiyet*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, 1993a. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 8. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- _____, 1993b. *İslâm Ansiklopedisi –I*. Cilt. Ankara: MEB Yayınları.
- _____, 1962. *Türk Şairleri –I*. Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- Melikoff, İrene 1998. *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar 2010. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıpnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, 2000. *Babaîler İsyanı. Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm – Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı) Ankara: Dergâh Yayınları.
- Oğuz, Öcal 2016. "Ahmet Yesevi: Anlatılan Hayat ve Adına Üretilen Hikmet" *Millî Folklor*, Yıl 28, Sayı 112, ss: 5,14.
- Ögel, Bahaeddin 1993. *Türk Mitolojisi –I* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, 1995. *Türk Mitolojisi –II* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, M. Naci 2005. *Muğla Efsaneleri*. Muğla S. K. Üniversitesi Yayınları.
- _____, 2010. "Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi". *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/1 Winter 2010.

- _____, 2013. "Muğla'da Alevi – Tahtacı Kültürü" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer p. 343-366, ANKARA-TURKEY.
- Örnek, Sedat Veyis 1995. *100 Soruda İlklerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. 3. Baskı. Gerçek Yayınları. İstanbul.
- Özcan, Hüseyin; Gönenç Sezen. C. 2015. "Yazılı ve Sözlü Ortamlardaki Karaca Ahmet Sultan Menkabelerinin Karşılaştırılması." *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015.
- Öztürk, Özhan 2009. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Radloff, W. 1986. *Sibirya'dan Seçmeler*. Çeviri: Ahmet Temir. Ankara.
- Sakaoğlu, Saim 1980. *Anadolu – Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: KB. Yayınları.
- Schimmel, Annemarie 1992. *Sayıların Esrarı*. Bursa: Verka Yayınları.
- _____, 2012. *İslâm'ın Mistik Boyutları*. 3. Basım. Çeviri: Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Üçüncü, Kemal 2004. "Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi." *Bilig* 28.
- Taşğın, Ahmet; Solmaz, Bünyamin 2012. "Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter. TURKEY.
- Thompson, Stith 1955-1958. *The Motif Index of Folk Literature*. (6 Cilt) Indiana Üni., USA.
- Türkçe Sözlük* 2005. 10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, Fikret ve İnyet, Alimcan 1995. *Manas Destanı*, (Nesir Halinde Yazan: Keneş Yusupov; Türkiye Türkçesine Aktaranlar: F. Türkmen ve A. İnyet) Ankara: AKM Yayınları.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi 2006. *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*. (Sadeleştirenler: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç) Ankara: Akçağ Yayınları.